

**II WYSTAWA
PLASTYKÓW
GNIEŹNIEŃSKICH
XX WIEKU**

Institucje i osoby prywatne, które udostępniły prace na wystawę

Muzeum Książąt Lubomirskich w Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich we Wrocławiu

Muzeum Narodowe we Wrocławiu

Muzeum Narodowe w Poznaniu

Muzeum Narodowe w Warszawie

Muzeum Ziemi Lubuskiej w Zielonej Górze

Centralne Muzeum Włókiennictwa w Łodzi

Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie

Eugeniusz Antkowiak

Andrzej Baehr

Robert Bartel

Joanna Bartel

Elżbieta Binkowska

Tomasz Bukowski

Krzysztof Burghard

Marceli Derengowski

Elżbieta Engler

Jarosław Gryguć

Jan Kalinowski

Magdalena Królikowska

Sławomir Kuszczak

Hanna Łuczak

Jerzy Marosz

Danuta Mączak

Teresa Młodzieniak

Stanisław Młynarczyk

Henryk Musiałowicz

Bartosz Muszyński

Kazimierz Muszyński

Ewa Nowicka-Trębska

Przemysław Olczak

Stanisław Pasiciel

Halina Różewicz

Barbara Siwierska

Jacek Strzelecki

Teresa Tyszkiewicz

II WYSTAWA PLASTYKÓW GNIEŹNIEŃSKICH XX WIEKU

KATALOG

25 listopada 2014 – 29 marca 2015

Gniezno 2014

Koncepcja i scenariusz wystawy
Elżbieta Kowalska

Kurator wystawy
Elżbieta Kowalska

Oprawa plastyczna
Izabella Rybacka

Teksty i redakcja naukowa katalogu
Elżbieta Kowalska

Opracowanie not katalogowych

J. Bartel, R. Bartel, D. Baumert-Tamul, E. Binkowska, I. Kalinowska, T. Bukowski, K. Burghard, M. Derengowski, J. Gryguć, M. Drzazgowska, W. Kujawski, E. Kuszczak, Sławomir Kuszczak, J. Kalinowski, H. Łuczak, J. Marosz, D. Mączak, T. Młodzieniak, J. Musiałowicz, B. Muszyński, K. Muszyński, E. Nowicka-Trębska, P. Olczak, T. Tomkowiak (nota o F. Rachelskim), H. Różewicz-Książkiewicz, J. Strzelecki, A. Świtalski oraz E. Kowalska (noty o artystach: K. Brudzewski, E. Engler, B. Fiałkowski, W. Gosieniecki, Z. Gosieniecki, W. Habel, I. Kalinowska-Wiśniewska, M. Kościelniak, M. Krywult, W. Krzymieniewski, H. Kujawski, S. Laboschin, B. Łabędzki, M. Matyaszczyk, M. Ofertowicz, W. Podlaszewski, L. Popek, I. Scholz, W. Siwierski, S. Smogulecki, S. Szmaj, J. Tyszkiewicz, T. Walkowski)

Autorzy fotografii

Lech Andrzejewski (s. 75), Joanna Bartel (s. 18–21), Robert Bartel (s. 17), Michał Bartkowiak (s. 27), Adam Cieślowski (s. 128), Jarosław Gryguć (s. 44–45), Mariusz Kowalski (s. 55, 83), Jarosław Kozłowski (s. 77), Sławomir Kuszczak (s. 69), Hanna Łuczak (s. 78–79), Jerzy Marosz (s. 81), Danuta Mączak (s. 85–87), Bartosz Muszyński (s. 99), Mariusz Pietroń (s. 93–97), Wiktor Piskorz (s. 113–115), Arkadiusz Podstawka (s. 73), Krzysztof Wilczyński (s. 40/6), Archiwum Muzeum Narodowego w Poznaniu (s. 40/7–8, 41, 57, 125–126), Pracownia Fotografii Cyfrowej Muzeum Narodowego w Poznaniu (s. 111), Zakład Narodowy im. Ossolińskich (s. 38/1) oraz Jerzy Andrzejewski (pozostałe)

Projekt graficzny i redakcja wydawnicza
Dariusz Stryniak

DTP
Tomasz Brończyk

Na okładce: Henryk T. Musiałowicz, *Katedra w Gnieźnie*, 1945, rysunek tuszem, wł. prywatna

Wydawca

© Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie
ul. Kostrzewskiego 1, 62–200 Gniezno
www.mppp.pl

MUZEUM
POCZĄTKÓW
PAŃSTWA
POLSKIEGO

INSTYTUCJA KULTURY
SAMORZĄDU WOJEWÓDZTWA
WIELKOPOLSKIEGO

ISBN 978–83–61391–84–5

Druk i oprawa

Gniezno 2014

Wystawa jest nawiązaniem do wydarzenia, które miało miejsce w październiku 1945 roku. Wówczas to zorganizowano w Gnieźnie pierwszą ekspozycję miejscowych artystów. Swoją twórczość przedstawili: Stefan Engler, Mieczysław Krywult, Florian Rachelski, Irena Scholz i Jerzy Tyszkiewicz. I jak się okazuje, zaledwie dwa pierwsze nazwiska są w Gnieźnie jeszcze znane. S. Englera identyfikuje się jako twórcę sceny rodzajowej przedstawiającej *Chrzest Mieszka I*, zamieszczonej na ścianie pałacu arcybiskupiego, a M. Krywulta – jako nauczyciela rysunku oraz scenografa i aktora miejscowego teatru.

To wydarzenie sprzed prawie siedemdziesięciu laty stało się pretekstem do zorganizowania ekspozycji z tytułowanej **II wystawa artystów gnieźnieńskich XX wieku**. W scenariuszu ujęto artystów urodzonych w Gnieźnie i najbliższej okolicy, legitymujących się świadectwem ukończenia liceum plastycznego lub dyplomem wyższej uczelni artystycznej. Nie pominięto jednak i tych artystów, którzy z miastem związali się zawodowo. W wyniku poszukiwań powstał wykaz obejmujący 52 artystów, z których 25 posiada gnieźnieńskie korzenie. Niestety, nie udało się rozpoznać wszystkich.

Prezentację twórczości artystów rozpoczynamy od Wincentego Krzymieniańskiego, który przez ponad 30 lat był nauczycielem w miejscowym Gimnazjum. Oprócz lekcji rysunku przekazywał też wiedzę o XIX-wiecznej sztuce i uczył wrażliwości na wszystko, co piękne i warte uwagi. Miał wpływ na drogę zawodową Wiktora Gosienieckiego, Wojciecha Podlaszewskiego, Stanisława Smoguleckiego i Tadeusza Walkowskiego.

W. Gosieniecki był nie tylko jednym z inicjatorów i założycieli utworzenia Państwowej Wyższej Szkoły Sztuk Zdobniczych i Przemysłu Artystycznego w Poznaniu, ale też jej pierwszym rektorem i wieloletnim wykładowcą. Jego uczniami byli Henryk Musiałowicz, S. Engler i Eryk Kuszczak. Podczas studiów w Państwowej Wyższej Szkole Sztuk Plastycznych z jego legendą zetknęli się Marian Matyaszczyk, Kazimierz Muszyński, Bogdan Fiałkowski, Bogdan Łabędzki, Włodzimierz Habel i inni.

Po wręczeniu W. Gosienieckiemu Nagrody Artystycznej Miasta Poznania artysta, udzielając w 1939 roku wywiadu zaznaczył: „Mogę bez przesady powiedzieć, że prawie wszyscy młodzi artyści poznańscy, to moi uczniowie”. Zdanie to mogą powtórzyć absolwenci tej uczelni z rodowodem gnieźnieńskim, współtworzący

obecną kadre Uniwersytetu Artystycznego w Poznaniu – Robert Bartel, Tomasz Bukowski, Sławomir Kuszczak, Hanna Łuczak, Danuta Mączak, Jacek Strzelecki, Artur Świtalski i jeszcze do niedawna Wojciech Kujawski.

Pośród gnieźnieńskich artystów twórcą niezwykłym jest Henryk Musiałowicz. Artysta światowego formatu, unikający blichtru, skupiony na pracy i rodzinie, którego praca twórcza trwa blisko 70 lat. Mówi: „Mój obraz jest rezultatem tego, co we mnie najważniejsze, co jest moją istotą. Staram się przepoić go subiektywnym odczuciem, czystością formy, malować to, co czuję, a nie to, co widzę, utrwalić te rzeczy i zjawiska, o których sądzę, że mogą poruszyć umysł. Bo z działalności artysty pozostaje jedynie to, co inspiruje i wywołuje wzruszenia”.

Wystawa jest próbą przedstawienia różnorodnych działań artystycznych kilku pokoleń oraz konfrontacją ich osiągnięć twórczych. Są one odbiciem tendencji i poszukiwań w dwudziestowiecznej plastyce. Przybliża różne postawy wobec świata, uznanych wartości i konwencji. Dzieła przepełnione są pełną gamą emocji, liryczną refleksją, nutą nostalgii i filozoficznej zadumy – obok dziecięcej radości i entuzjazmu widoczny jest niepokój i dramat naszej współczesności. Artyści sięgają nie tylko do dawnych technik i stylistyk, ale też wykorzystują do własnych potrzeb najnowsze możliwości współczesnej techniki. Wystawa jest konstrukcją fragmentaryczną i nie posiada charakteru wartościującego.

Na wystawie zaprezentowano ponad 150 prac 43 artystów. Pochodzą one ze zbiorów Muzeum Książąt Lubomirskich w Zakładzie Narodowym im Ossolińskich we Wrocławiu, Muzeum Narodowego we Wrocławiu, Muzeum Narodowego w Poznaniu, Muzeum Narodowego w Warszawie, Muzeum Ziemi Lubuskiej w Zielonej Górze, Centralnego Muzeum Włókiennictwa w Łodzi oraz kolekcji własnej Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie. Jednak zdecydowaną większość prac udostępniłi sami artyści lub ich rodziny.

Gnieźnieńska ekspozycja ma przywołać z niepamięci nazwiska artystów zapomnianych. Przypomnieć znanych i przedstawić nieznanych. Przede wszystkim ma wywołać dumę z ich osiągnięć. Jest więc swoistym ukłonem w stronę twórców i społeczeństwa.

Elżbieta Kowalska
kurator wystawy

Życie artystyczne w Gnieźnie w XX wieku

Najstarsza wiadomość o urzędzeniu w Gnieźnie wystawy plastycznej pochodzi z 1891 roku. Zorganizowano ją w auli Królewskiego Gimnazjum, przedstawiając 237 prac, głównie artystów niemieckich. Jednym z jej uczestników był gnieźnianin Siegfried Laboschin (1868–1929), który wystawił wówczas siedem prac, m.in. wizerunek katedry¹.

Pewne zasługi w oswojaniu gnieźnian ze sztuką, jeszcze dziewiętnastowieczną, miał Wincenty Krzymieniewski (1831–1913?). Jego uczniami byli utalentowani plastycy: Wiktor Gosieniecki (1876–1956), Stanisław Smogulecki (1886–1939), Tadeusz Walkowski (1891–1944?) i Wojciech Podlaszewski (1897–1980)². Znany malarz i rysownik, w 1885 roku podarował do Muzeum im. Mielżyńskich Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu pracę zatytułowaną *Stare lustro*³.

Natomiast nie wiadomo, jakie gimnazjum ukończył wspomniany już Siegfried Laboschin (1868–1926) oraz Paul Ludwig Kowalczewski (1865–1910) i Carl Kowalczewski (1876–1927). Wszyscy, poza Smoguleckim, który studiował w krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych, kształcili się w uczelniach niemieckich: w Berlinie, Monachium i we Wrocławiu. Jednak po zakończeniu edukacji żaden z nich nie powrócił do Gniezna – Laboschin osiadł we Wrocławiu, bracia Kowalczewscy w Berlinie, Gosieniecki, Smogulecki i Walkowski zamieszkali w Poznaniu, a Podlaszewski zawodowo związał się najpierw z Toruniem, by ostatecznie osiąść w Sosnowcu. Odtąd utrzymywali z Gniezmem kontakty rodzinne i towarzyskie.

Początek ich drogi twórczej przypadł na czasy, kiedy Wielkopolska była pod zaborem niemieckim. Instytucją z urzędu zajmującą się upowszechnianiem dorobku artystów było poznańskie Muzeum Cesarza Fryderyka III (od 1902). Z założenia gromadzono w nim dzieła artystyczne wytworzone przez Niemców. Im też organizowano wystawy. W 1907 roku pokazano prace S. Laboschina, specjalizującego się na

co dzień w dziedzinie grafiki prasowej⁴. Bracia Kowalczewscy wtopili się w środowisko artystyczne Berlina, tworząc z dużym powodzeniem rzeźby gabinetowe. Młodszy z braci, Carl, wypowiadał się także w większych formach. Zaprojektował m.in. fontannę Kupffanderów w Bydgoszczy (1908), fontannę na placu dworcowym w Bangkoku (1913), pomnik poświęcony poległym w 1914–1918 w Stargardzie Szczecińskim (Stargard in Pommern, 1924) i pomnik wojenny w Papenburgu (Dolna Saksonia, 1925)⁵.

W Poznaniu polskimi artystami opiekowało się Stowarzyszenie Artystów (1901) i Towarzystwo Przyjaciół Sztuk Pięknych (TPSP, 1909), które za podstawowe zadanie uznało: „urządzanie jak najczęstszych wystaw utworów oryginalnych swoich i obcych artystów, pouczenie społeczeństwa o doniosłości i znaczeniu sztuki w życiu społecznym, krzewienie piękna w słowie i piśmie, szerzenie znajomości sztuki przez jak najlepiej wykonane premia oraz losowanie obrazów oryginalnych”⁶.

Ich aktywność przejawiała się w wieloraki sposób. W konkursach ogłaszanych przez TPSP brał udział W. Gosieniecki. W 1909 roku otrzymał I nagrodę za projekt godła dla TPSP w Poznaniu, w 1912 roku nagrodę za projekt telegramu dla Towarzystwa Czytelnicy Ludowych w Poznaniu i III nagrodę w konkursie za projekt na witraże do kościoła pw. św. Trójcy w Bydgoszczy.

Umiejętności Smoguleckiego doceniło Towarzystwo Artystów Polskich w Paryżu. Zaprosiło go do udziału w wystawie, która odbyła się w 1914 roku. Wystawił dzieło powstałe podczas podróży do Paryża, Florencji i Rzymu. Widok *Pont Neuf* z 1913 roku znalazł się w szacownym towarzystwie prac m.in. autorstwa Meli Muter, Józefa Makowskiego, Gustawa Gwozdeckiego i Edwarda Wittiga⁷. By zapewnić rodzinie utrzymanie, na co dzień Smogulecki podejmował się prac związanych z konserwacją malarstwa sakralnego i rzeźby polichromowanej.

W 1915 roku w poznańskim salonie TPSP zadebiutował W. Podlaszewski. Osiemnastoletni wówczas młodzieniec pokazał obraz przedstawiający

¹ Były to prace zatytułowane: *Portrait, Ave Maria, Schicksalsfäden, Dom in Gnesen, Studienkopf, Strasse in Jerusalem – kopie, Kopie nach der Madonna Sasso ferato*. Informacja za: *Verzeichniss der Kunstwerke in der von dem Kunstvereine in Gnesen am 21. Juni 1891 in der Turnhalle des Königlichen Gymnasiums eröffneten Ausstellung, welche an Sonntagen von 12 bis 1½ Uhr und von 4 bis 7 Uhr, an Wochentagen von 11 bis 1 Uhr und von 4 bis 7 Uhr geöffnet ist*. Druck von Baensch & Wnukowski, Gnesen 1891, s. 10, poz. 118–124.

² *Wielka księga Chrobaków. Biogramy absolwentów I LO im Bolesława Chrobrego*, Gniezno 2013, s. 65 – W. Gosieniecki, s. 139–140 – Wojciech Marcin Podlaszewski, s. 182 – T. Walkowski.

³ *Malarstwo polskie 1766–1945. Katalog zbiorów Muzeum Narodowego w Poznaniu*, oprac. D. Suchocka, Poznań 2005, s. 98, poz. 508.

⁴ *Ausstellung Gemälde und Zeichnungen von Martin Brandenburg. Graphische Arbeiten von Siegfried Laboschin, 24. Januar bis 23. Februar 1907*, Posen 1907, s. 6–7; *Ikonomia Wrocławia*, t. 1, pod red. P. Łukaszewicza, Muzeum Narodowe we Wrocławiu, Wrocław 2008, poz. 598–599.

⁵ M. Drzazgowska, P. L. Kowalczewski i C. Kowalczewski, [noty kat. w:] *Muzeum dla Gniezna. Katalog wystawy ze zbiorów Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie*, red. E. Kowalska, E. Urbaniak, Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie, Gniezno 2007, s. 82–84, poz. 271–278.

⁶ *Polskie życie artystyczne w latach 1890–1914*, pod red. A. Wojciechowskiego, IS PAN, Wrocław, s. 98.

⁷ Tamże, s. 125.

wizerunek drewnianego kościoła w Modliszewku. Na odwrocie dzieła (od 1989 roku znajdującego się w zbiorach Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie⁸) nadal przyklejona jest kartka informująca o tym ważnym wydarzeniu w życiu autora.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 roku W. Gosieniecki włączył się w prace związane z uruchomieniem szkoły plastycznej. Podzielając zdanie kolegów, uważał, że właśnie od tego należy rozpocząć organizowanie życia artystycznego w Poznaniu. Według nich bardziej niż akademia potrzebne było miejsce, w którym kształcono by specjalistów w dziedzinie sztuki użytkowej. W 1919 roku uruchomiono Szkołę Sztuk Zdobniczych i Przemysłu Artystycznego, zwaną powszechnie Szkołą Zdobniczą. W niej miejscowe talenty mogły znaleźć oparcie, „nie szukając oddalonych akademii”⁹. Gosieniecki był nie tylko jednym z inicjatorów i założycieli tej uczelni, ale też jej pierwszym rektorem i wieloletnim wykładowcą. Po odebraniu w 1938 roku prestiżowej Nagrody Artystycznej Miasta Poznania udzielił wywiadu, w którym powiedział: „W okresie wojny światowej założyłem z malarzem Jackowskim pierwszy na ziemiach zachodnich, polski zakład witrażowniczy pod firmą «Polichromia». Z Wronieckim, Zygartem, Rożkiem, Kazimierzem Ulatowskim inicjuję i organizuję już w wolnej Polsce poznańską Szkołę Sztuki Zdobniczej, w której od jej założenia trwam na stanowisku kierownika Wydziału malarstwa dekoracyjnego i witrażownictwa”¹⁰.

Starsze pokolenie plastyków, o tradycyjnym podejściu do sztuki, niezmiennie skupiało się przy salonach TPSP i Stowarzyszeniu Artystów Plastyków. Młodsze, z odmiennym spojrzeniem – przy czasopismach: „Bunt” i „Zdrój”, „Plastyka” (od 1925), „Świt” (od 1921) i „Ogniwo” (od 1926), a po integracji środowiska plastycznego w 1927 roku – przy Wielkopolskim Związku Artystów Plastyków. W tych przedsięwzięciach wystawienniczych uczestniczyli, wspomniani wcześniej, Gosieniecki, Smogulecki i Walkowski.

Upowszechnianiem dorobku plastyków zajmowały się Salon Sztuki Współczesnej (1932/1933), Instytut Mąkowskiego Poznań (IMP 1933) i Instytut Krzewienia Sztuki (IKS 1933/1935). W okresie swej

działalności IKS zorganizował 52 wystawy¹¹. Później lukę tę wypełniał Salon 35, działający w tonie Towarzystwa Współpracy Kulturalnej (TWK), które skupiało w swym kręgu elitę umysłową Wielkopolski¹².

Muzeum w Poznaniu – po przemianowaniu na Muzeum Wielkopolskie – zajmowało się upowszechnianiem twórczości artystów, lecz od tej pory polskich. Na fali radości z odzyskania niepodległości muzeum pozyskiwało w formie darów wiele dzieł. W 1923 roku Bronisław Tadeusz Mikołajczak, właściciel firmy „Tabromik” w Gnieźnie¹³, przekazał rzeźbę z wizerunkiem Edwarda Ligockiego, autorstwa Edwarda Haupta¹⁴. W 1924 roku Muzeum Wielkopolskie „otrzymało szereg zabytków ceramicznych i metalowych z darów Dr. Bolewskiego, Muszaka, St. Smoguleckiego, pułk. Bukowieckiego”¹⁵. Natomiast w 1929 roku zakupiono obraz olejny T. Walkowskiego *Dęby w Rogalinie*¹⁶.

Brak w Gnieźnie środowiska artystycznego i instytucji promującej współczesną sztukę rekompensowano sprawozdaniem gotowych wystaw, zwanych objazdowymi lub okrężnymi. Obarczone misją krzewienia dorobku twórczego artystów, docierały do wielu miast w Wielkopolsce. Przynajmniej dwie oglądano w Gnieźnie za prezydentury Leona Barciszewskiego w latach 1925–1932¹⁷. Prezydent zapewniał organizatorom pokrycie kosztów ekspozycji oraz wyprawy dzieł w dalszą drogę. W 1925 roku pokazano 114 obrazów pędzla 57 krakowskich malarzy, w tym Teodora Axentowicza, Juliana Fałata, Vlastimila Hofmana, Stanisława Kamockiego, Juliusza Wojciecha i Jerzego Kossaków, Jaksy Małachowskiego, Ignacego Pinkasa, Adama Setkowicza, Henryka Uziębły czy Stanisława Wyspiańskiego. Tematami prac były polskie pejzaże, sceny z życia wsi oraz martwa natura. Wystawę urządzono w Hotelu Francuskim przy ul. Chrobrego 32 i udostępniano zwiedzającym w dniach od 21 listopada do 1 grudnia¹⁸. Po roku w tym samym miejscu odbyła się kolejna wystawa, dostępna w dniach od 18 do 31 grudnia. Tym razem

⁸ Nr inw. MPPPG/S/1835.

⁹ Dzięki energicznemu staraniom komitetu organizacyjnego, w skład którego weszli: prof. Szczęsny Dettlof, W. Gosieniecki (malarz), Marcin Rożek (rzeźbiarz), Jan Jerzy Wroniecki (grafik, rysownik) i Bronisław Preibisch. *Polskie życie artystyczne w latach 1915–1939*, pod red. A. Wojciechowskiego, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974, s. 55, 523–525.

¹⁰ H. Majkowski, *Wiktor Gosieniecki*, „Kultura”, tygodnik literacki, artystyczny i społeczny, r. 4, nr 3 (143), 15 I 1939.

¹¹ *Polskie życie artystyczne w latach 1915–1939...*, op. cit., s. 339.

¹² Tamże, s. 345, 625–626.

¹³ T. B. Mikołajczak, przemysłowiec i założyciel zakładu T.A.B.R.O.M.I.K. w Gnieźnie, działającego w latach 1921–1932. Założyciel i redaktor Dziennika Wielkopolskiego (1931–1932). „Świt”, r. 1921, nr 25.

¹⁴ „Edward Ligocki, biust portretowy w bronzie na marmurowej postawie, dzieło Edwarda Haupta z Poznania”. *Muzeum Wielkopolskie w Poznaniu*, r. 1: za rok 1923, pod red. dr. M. Gumowskiego, Katowice 1925, s. 59.

¹⁵ *Muzeum Wielkopolskie w Poznaniu*, r. 2: za rok 1924, pod red. dr. M. Gumowskiego, Poznań 1926, s. 134–135.

¹⁶ *Muzeum Wielkopolskie w Poznaniu*, r. 5, pod red. dr. M. Gumowskiego, Poznań 1929, s. 122.

¹⁷ *Dzieje Gniezna*, pod red. J. Topolskiego, Warszawa 1965, s. 640, 661.

¹⁸ *Katalog okrężnej wystawy obrazów krakowskich artystów malarzy urządzonych w Gnieźnie, w czasie od 21 XI do XII 1925 r.*, sygn. MPPPG/H/1899.

przygotował ją Wielkopolski Związek Artystów Plastyków¹⁹. Podobna szansa nadarzyła się w 1937 roku. Wystawiono wówczas prace niekwestionowanych mistrzów – zrzeszonych w Salonie Malarzy Polskich, m.in. Olgi Boznańskiej, Jacka Malczewskiego, Józefa Pankiewicza, Leona Wyczółkowskiego, Stanisława Wyspiańskiego²⁰.

Do idei wystaw objazdowych powrócono w 1948 roku. Przyjęto wówczas propozycję Muzeum Wielkopolskiego, które przygotowało wystawę ilustrującą dzieje malarstwa polskiego od czasów Stanisława Augusta Poniatowskiego do twórczości malarskiej z pierwszej ćwierci XX stulecia. W scenariuszu wystawy ujęto 35 prac 30 malarzy, takich jak Rafał Hadziewicz, Jacek Malczewski, Jan Matejko, Jan Piotr Norblin, Jan Bogumił Plerch, Leon Wyczółkowski czy Stanisław Wyspiański. Impreza zatytułowana *150 lat malarstwa polskiego* była pierwszą z cyklu wystaw objazdowych projektowanych na tak szeroką skalę. Trasa wystawy obejmowała miasta województwa poznańskiego i Ziemi Lubuskiej. W Gnieźnie oglądano ją od 3 do 12 lipca²¹.

W okresie międzywojennym XX stulecia mecenasem okazał się Julian Suski, starosta gnieźnieński w latach 1932–1936. Urządząc swojej rodzinie mieszkanie, pisał: „Kilka wartościowych obrazów otrzymaliśmy po mojej matce, ale te oczywiście ścian nie zapełniły. Dopiero przybycie do nas i długi pobyt w Gnieźnie naszego dawnego towarzysza wypraw żeglarskich, malarza Włodzimierza Siwierskiego rozwiązało sprawę. [...] Przez długi czas było bardzo trudno namówić Włodzimierza na wizytę w Gnieźnie. [...] Kiedy przyjechał, powieźliśmy go do Lednicy i na wyspę lednicką, na której ongiś stał pierwszy kościółek chrześcijański w Polsce. Gniezno, Lednica, jeziora okoliczne tak zachwyciły Włodzimierza, że do Warszawy wcale nie wrócił, ale pozostał u nas przez parę lat i malował Wielkopolskę. [...] Duża część jego pięknych akwrel ozdobiła ściany starostwa²². Podczas pobytu w Gnieźnie malarz sportretował także znane osobistości miasta, Bolesława Kasprowicza (właściciela wytwórni wódek i likierów), ks. Mateusza Zabłockiego, ks. Piotra Wawrzyniaka, T. Śliwińskiego (dyrektora laboratorium cukrowni), Tadeusza Malinowskiego (gen. dowódcy 17. wielkopolskiej dywizji piechoty w Gnieźnie).

Urządzeniem wystaw Siwierskiemu, artyście wykształconemu w Paryżu i Moskwie, zajęła się żona starosty – Helena. W 1933 roku wystawiła 46 jego prac²³, a w 1934 o 6 więcej²⁴. Dodatkowo postarała się o ekspozycję akwrel z cyklu *Gniezno* w Instytucie Mąkowskiego w Poznaniu (czerwiec 1933) i w warszawskim Salonie Garlińskiego (1933). Jak sugeruje wnuczka artysty, Magdalena Siwierska – Helena Suska organizowała wystawy co roku.

Bliskość Poznania miała z pewnością wpływ na wybór uczelni przez przyszłych studentów pochodzących z Gniezna. Edukację artystyczną w Państwowej Wyższej Szkole Sztuk Zdobniczych i Przemysłu Artystycznego rozpoczęli w latach trzydziestych XX wieku urodzeni jeszcze pod zaborami: Stefan Engler (1917), Henryk Musiałowicz (1914) i być może Mieczysław Krywult (1913). Po uzyskaniu absolutorium H. Musiałowicz na dalsze studia wybrał się do Warszawy. Młodsze pokolenie oprócz uczelni w Poznaniu i Warszawie decydowało się na studia w Toruniu, Gdańsku i Sopocie. Ich droga artystyczna rozwinęła się w pełni dopiero po 1945 roku.

Po II wojnie światowej życie w kraju powoli powracało, wznawiały pracę urzędy, szkoły, biblioteki i zakłady pracy. W Muzeum Wielkopolskim w Poznaniu już 3 czerwca 1945 roku otwarto pierwszą po wojnie ekspozycję plastyki. Wystawą tą zainaugurowano działalność Okręgu Poznańskiego Związku Zawodowego Poznańskich Artystów Plastyków. W szerszym wymiarze dorobek plastyków wielkopolskich pokazano rok później, wiosną (3 maja – 2 czerwca) i jesienią (26 października – 24 listopada). Wówczas do udziału zaproszono gnieźnieńskiego plastyka Stefana Englera²⁵ – współpracownika Gosienieckiego.

Dopiero 20 września 1945 roku odbyło się w sali Polskiego Radia zebranie organizacyjne plastyków, zainicjowane przez Referat Kultury i Sztuki przy Starostwie Powiatowym w Gnieźnie. W obecności Emanuela Ślepownona-Repczyńskiego, Mieczysław Krywult omówił straty jakich doznała polska kultura artystyczna w czasie okupacji oraz utworzono tymczasowy zarząd Powiatowego Oddziału Związku Zawodowego Plastyków, którego prezesem został malarz Stefan Engler, skarbnikiem Florian Rachelski, a funkcję sekretarza objęła Irena Scholz²⁶.

¹⁹ Archiwum Państwowe w Poznaniu, oddział w Gnieźnie, Akta miasta Gniezna, sygn. 661, s. 14, 16–19, 22.

²⁰ A. Kostołowski, *Galeria daleka i Galeria bliska*, [w:] *Gnieźnieńska Galeria A B C 1967–1972, 1973–1975, 1981*, katalog wystawy, oprac. D. Stryniak, Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie, Gniezno 1999, s. 5.

²¹ *Polskie życie artystyczne w latach 1944–1960*, red. nac. A. Wierzbička, IS PAN, Warszawa 2012, t. 2, s. 86; *Kultura wychodzi za rogatki wielkomięskie*, „Głos Wielkopolski”, nr 108 (20 IV).

²² J. Suski, *W służbie publicznej na dwóch kontynentach*, Century Publishing Company, Toronto 1982, s. 104, 112–113.

²³ *Gniezno – Miesiąc pracy w gnieźnieńskim, 1933. Katalog wystawy obrazów art. mal. Włodzimierza Siwierskiego*, Poznań 1933.

²⁴ Katalog drugiej wystawy obrazów Włodzimierza Siwierskiego w Gnieźnie, „WIOSNA” 1934 9 VI – 14 VI, sygn. MPPPG/H/1904.

²⁵ *Katalog wystawy wiosennej Związku Polskich Artystów Plastyków Poznań, 3 maja – 2 czerwca 1946 r.; Wystawa poznańskich plastyków 26.10. – 24.11.1946, z okazji otwarcia Salonu Sztuki Z.Z.P.A.P.*, Poznań 1946; *Polskie życie artystyczne 1944–1960...*, op. cit., t. 2, s. 185, 272.

²⁶ „Nowy Czas”, r. 1, nr 115, Gniezno, 20 IX 1945; *Z Życia Wielkopolski. Artyści plastycy w Gnieźnie organizują się*, „Głos Wielkopolski”, nr 230 (16 X); *Polskie życie artystyczne w latach 1944–1960...*, op. cit., t. 1, s. 98.

Prawdopodobnie z inicjatywy tych osób doszło do urządzenia w 1946 roku w Gnieźnie wystawy, o której wspomina nieznanemu autor wstępu do ośmiostronicowego katalogu. Informuje w nim, że jest to: „Pierwsza w Odrodzonej Ojczyźnie na terenie Gniezna wystawa artystów-plastyków [która] nosi charakter zapoznawczy. Są tu zgrupowane prace wyłącznie plastyków gnieźnieńskich, którzy tworami nie zawsze najlepszymi i typowymi dla swego talentu, ale tymi, które udało się im uratować i zachować w czasie wojennej zawieruchy przedstawiają się obywatelom Grodu Lecha”²⁷. Prezentacji prac dokonano w październiku, w dawnym domu Łoży Masońskiej mieszczącej się przy ul. Kościuszki 7.

Kilka życzliwych słów o artystach wyraził autor tekstu w „Robotniku Kujawskim”: „Jeśli chodzi o portrety, wyróżniają się prace artysty malarza Mieczysława Krywulca, który prócz tego w innych swych kompozycjach nawiązuje do motywów starostwiankich. Stefan Engler, wystawiający 25 swoich dzieł, pokazał się dobrze jako pejzażyista. Zainteresowanie zwiedzających budzą rzeźby w kamieniu, w drewnie i gipsie Floriana Rachelskiego, zwłaszcza *Madonna* (w drzewie) i *Madonna* naturalnej wielkości w nowoczesnym ujęciu (rzeźba w kamieniu). Misternie wykonane miniatury Jerzego Tyszkiewicza oraz prace Ireny Scholz, zaawansowanej szczególnie w sztuce stosowanej, dopełniają estetycznie przedstawiającej się wystawy, która cieszy się zainteresowaniem zwiedzających m.in. licznej młodzieży szkolnej”²⁸.

Wystawa z 1946 roku była jedyną, którą zorganizowano w Gnieźnie w ramach Powiatowego Oddziału Związku Zawodowego Plastyków. Związek nie przetrwał, w 1956 roku zmarła Irena Scholz i Jerzy Tyszkiewicz, a Florian Rachelski opuścił Polskę. Od tego momentu artyści gnieźnieńscy nigdy nie podjęli próby utworzenia ani związku zawodowego, ani też towarzystwa, które jednoczyłoby artystów plastyków, zadbało o upowszechnianie ich twórczości i stworzyło podstawę późniejszego środowiska artystycznego. Natomiast niemal wszyscy byli i są członkami Związku Zawodowego Artystów Plastyków różnych okręgów i Związku Artystów Polska Sztuka Użytkowa.

W drugiej połowie XX wieku gnieźnieńskie środowisko artystyczne tworzyło kilka generacji artystów. W miejscowych zakładach, szkołach i innych placówkach artystów plastyków zatrudniano na etatach. Na przykład Stefan Engler (od 1945) zajmował się restauracją wielu

kościółów polskich, projektowaniem wnętrz kawiarni, kin i różnych punktów usługowo-handlowych, od 1977 zadbał o wyposażenie pałacu w Czarniejewie, przeznaczonego na hotel i centrum konferencyjne; Mieczysław Krywulc (1946–1948) i Leonard Popek (1946/1947) wykonywali dekoracje i scenografie do sztuk teatralnych; Marian Matyaszczuk początkowo zatrudniony był jako plastyk-projektant w Fabryce Galanterii „Lech” (1959), a po 1970 roku prowadził własną pracownię graficzno-reklamową; Eryk Kuszczak najpierw był kierownikiem wydziału wzornictwa w Wielkopolskich Zakładach Obuwia „Polania” (1970), później przyjął stanowisko plastyka miejskiego w Urzędzie Miasta Gniezna (1974–1994); Mirosława Ofertowicz pracowała jako plastyk-projektant w „Polanii” (1971) i asystent w gnieźnieńskim muzeum (1974–1976). Z czasem to grono powiększyło się o Jerzego Marosza, prowadzącego Galerię C (1981); Teresę Młodzieniak, która w Miejskim Ośrodku Kultury początkowo realizowała się na stanowisku instruktora ds. wystawiennictwa i reklamy, tworząc oprawę graficzną i scenograficzną różnorodnych form działalności (1982) oraz Iwonę Kalinowską, która podjęła pracę w gnieźnieńskim MOK, na stanowisku plastyka-dekoratora (1996). Natomiast Teresa Łubińska-Kalinowska zanim zorganizowała własną pracownię tkaniny artystycznej (1982–1991) współpracowała z Urszulą Plewką-Schmidt (1975–1981).

Program szkolny w zakresie plastyki i wiedzy o kulturze w szkołach podstawowych i średnich realizowali m.in. Marcei Derengowski (1950–1991), Daniela Baumert-Tamul (1959–1989), Krzysztof Burghard (1981–2012) i Kazimierz Muszyński (2001). W ramach zajęć pozaszkolnych edukacją artystyczną zajmowały się również Daniela Baumert-Tamul i przez krótki czas Elżbieta Binkowska (1994), która jest też autorką podręczników do nauczania plastyki na poziomie podstawowym.

O oprawę graficzną wydawnictw towarzyszących lokalnym imprezom dbają Teresa Młodzieniak, Krzysztof Burghard i Jarosław Gryguć.

Absolwenci Państwowej Wyższej Szkoły Sztuk Plastycznych w Poznaniu (później Akademii Sztuk Pięknych, obecnie Uniwersytetu Artystycznego) z rodowodem gnieźnieńskim zasilali kadrę tej uczelni. Poprzez swoją twórczość w istotny sposób wpływają na studentów: Robert Bartel, Tomasz Bukowski, Wojciech Kujawski, Sławomir Kuszczak, Hanna Łuczak, Danuta Mączak, Jacek Strzelecki i Artur Świtalski. Ich uczniami są z kolei Bartosz Muszyński i Joanna Bartel.

W Warszawie pozostał Henryk Musiałowicz, z Elblągiem związała się Halina Różewicz-Książkiewicz, z Żarnowcem Przemysław Olczak, z Gdańskiem Stefan Szmaj i Ewa Nowicka-Trębska.

²⁷ *Katalog. Wystawa gnieźnieńskich plastyków, 1945 październik*, Nakładem Związku Plastyków Gnieźnie, Czcionkami Drukarni Lech Gniezno, sygn. MPPPG/B/12484.

²⁸ *Wystawa gnieźnieńskich plastyków*, „Robotnik Kujawski”, nr 140 (9 X); „Głos Wielkopolski”, nr 234 (20 X); *Polskie życie artystyczne w latach 1944–1960...*, op. cit., t. 1, s. 98, 112.

Poza krajem spełniali się Bogdan Łabędzki (Kanada), Florian Rachelski (USA), Emilia Błaszak (USA), Włodzimierz Habel (Berlin) i nadal realizują się artystycznie Bogdan Fiałkowski (Australia) i Elżbieta Binkowska (Belgia, Holandia, Niemcy).

Ważne miejsce w życiu kulturalnym Gniezna odgrywał Międzynarodowy Klub Książki i Prasy. W czytelni „empiku” spotykało się szerokie grono ludzi wrażliwych nie tylko na piękne słowo. Maja Szczerkowska, kierowniczka MPiK-u, dawała szansę wystawiania prac Marcelemu Derengowskiemu (1952, 1954). Tam też debiutowała Ewa Nowicka (1977), jeszcze jako studentka Państwowej Wyższej Szkoły Sztuk Plastycznych w Gdańsku.

Skrajne emocje w odbiorze sztuki współczesnej wywoływały wystawy organizowane przez Andrzeja Kostołowskiego w ramach Galerii A (1967–1972) w Powiatowym Domu Kultury kierowanym przez Stanisława Pasiciela (PDK) oraz Galerii B (1973–1975), potem C (1981) – prowadzonej już przez Jerzego Marosza w Teatrze im. Aleksandra Fredry i MOK-u. Na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku spotykano się w Gnieźnie z twórczością artystów wtedy młodych, obecnie uznawanych za znaczących w sztuce polskiej, związanych głównie ze środowiskami artystycznymi w Poznaniu, Bydgoszczy, Toruniu, Łodzi, Katowicach, Krakowie, Warszawie i Wrocławiu. Odważnie prezentowano sztukę z kręgu awangardy. Dzieła intrygowały, skłaniały do niekończących się dyskusji i przy okazji edukowały, przygotowując do odbioru nowego rodzaju sztuki²⁹.

W oddziale gnieźnieńskim poznańskiego Biura Wystaw Artystycznych, którym kierowała Ewa Polony również przedstawiano prace absolwentów PWSSP w Poznaniu. Do sali wystaw, zorganizowanej w piwnicy Desy przy Rynku, zapraszała m.in. Jerzego Marosza (1978), Mirosława Pawłowskiego, Izabellę Rybacką (1987), Jacka Strzeleckiego (1989), Sławomira Kuszczaka (1990) i Roberta Bartela (1992). Przygotowaną przez poznańskie BWA wystawę pośmiertną poświęconą Włodzimierzowi Habelowi zaprezentowano w 1987 roku, w bliskich artyście miastach, w Poznaniu, Gnieźnie i Koninie³⁰.

Do przedstawiania dorobku gnieźnieńskich artystów z dużym stażem zawodowym włączyły się oba muzea w mieście. W 1974 roku w Muzeum przy ul. św. Jana przywrócono pamięci twór-

czość Wojciecha Podlaszewskiego, artysty żyjącego i pracującego w Sosnowcu³¹. Efektem był zakup do zbiorów muzealnych wielu jego prac. W 1991 roku, również po raz pierwszy, pokazano prace Henryka Musiałowicza w Muzeum Archidiecezji Gnieźnieńskiej³². Uznanie w Polsce i na świecie przyniosły malarzowi obrazy ujmowane w cykle: *Ruiny Warszawy*, *Portrety z wyobraźni*, *Reminiscencje*, *Epitafium*, *Rodzina czy Oczekiwanie*.

Po kompleksowym remoncie Miejskiego Ośrodka Kultury utworzono Dużą Galerię, w której propaguje się dokonania wszystkich plastyków, amatorów i dyplomowanych. Z dyplomowanych pokazano prace Eryka Kuszczaka (1976, 1991), Marcelego Derengowskiego (1981, 1997), Teresy Łubińskiej-Kalinowskiej (1986), Jerzego Marosza (1989, 1997), Jacka Strzeleckiego (1999) i Tomasza Bukowskiego (2000).

Nowym miejscem ekspozycyjnym stała się też Galeria Teatru im. Aleksandra Fredry, gdzie wystawiali Sławomir Kuszczak (1993) i Robert Bartel (2000).

Jak dotąd mieszkańcy Gniezna nie mieli okazji poznać twórczości Karola Brudzewskiego, Stefana Englera, Bogdana Fiałkowskiego, Mieczysława Kościelniaka, Mieczysława Krywulta, Siegfrieda Laboschina, Bogdana Łabędzkiego, Mariana Matyaszczyka, Mirosławy Ofertowicz, Leonarda Popka, Floriana Rachelskiego, Haliny Różewicz-Książkiewicz, Ireny Scholz, Włodzimierza Siwierskiego i Jerzego Tyszkiewicza.

Większość ich dzieł znajduje się w rękach prywatnych. Prace M. Kościelniaka przetrwały w Państwowym Muzeum Auschwitz-Birkenau, w zbiorach Muzeum Narodowego w Poznaniu znalazła się praca J. Tyszkiewicza, do zbiorów Muzeum w Watykanie zakupiono dzieła B. Fiałkowskiego, do Muzeum Narodowego we Wrocławiu S. Laboschina, do Muzeum Ziemi Lubuskiej w Zielonej Górze – M. Krywulta i M. Matyaszczyka, natomiast do Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie – K. Brudzewskiego, S. Laboschina, M. Ofertowicz, L. Popka i F. Rachelskiego.

²⁹ A. Kostołowski, *Galeria daleka i Galeria bliska*, op. cit., s. 5–7.

³⁰ Włodzimierz Habel 1942–1981. *Fotografia, grafika, malarstwo. Wystawa retrospektywna, marzec – maj 1987*, komisarz i oprac. katalogu W. Makowiecki, Poznań 1987.

³¹ *Wojciech Podlaszewski. Malarstwo, wystawa jubileuszowa*, pod red. J. Franciszczok, BWA, Katowice 1972.

³² *Musiałowicz w Gnieźnie, maj – listopad 1991*, katalog wystawy, Muzeum Archidiecezji Gnieźnieńskiej, Galeria Współczesna, Gniezno 1991; *Musiałowicz / Cieślak. Wystawa malarstwa i form przestrzennych Henryka Musiałowicza i fotografii Macieja Cieślaka*, red. wyd. J. Musiałowicz, Galeria Miejska we Wrocławiu, Wrocław 2013.

Bibliografia

Archiwalia

Urząd Stanu Cywilnego w Gnieźnie, Księgi Urodzeń, Ślubów i Zgonów (USC).

Archiwum Miejskiego Ośrodka Kultury w Gnieźnie (AMOK).

Archiwum Teatru im. Aleksandra Fredry w Gnieźnie (ATAF).

Archiwum Uniwersytetu Artystycznego w Poznaniu, Akta osobowe absolwentów Państwowej Wyższej Szkoły Sztuk Plastycznych, Akademii Sztuk Pięknych, Uniwersytetu Artystycznego (AUAP).

Archiwum Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu, Akta Fabryki Galanterii „Lech” w Gnieźnie [Archiwum przejęło akta zlikwidowanych zakładów po 1990 r., m.in. z Gniezna] (AUWP).

Archiwum Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie, Akta osobowe (AMPPPG).

Archiwum Państwowe w Poznaniu, Oddział w Gnieźnie, Akta miasta Gniezna (APPOG).

Prasa

„Gazeta Malarska”. Miesięcznik poświęcony malarstwu dekoracyjnemu, lakiernictwu i pozłotnictwu, organ Związku Cechów Malarskich i Lakierniczych, Poznań 1928–1932.

„Barwa i Rysunek”. Bezpłatny dodatek do „Gazety Malarskiej” dla młodzieży, Poznań 1928–1932.

„Wiąski”. Ilustrowane czasopismo artystyczne poświęcone polskiej twórczości i kulturze, Kraków 1919, 1923, 1924.

„Literatura i Sztuka”. Dod. do „Dziennika Poznańskiego”, Poznań 1909–1914.

„Kultura”. Tygodnik literacki, artystyczny i społeczny 1936–1939.

„Przegląd Gnieźnieński”. Tygodnik regionalny 2004–2008

„Nowy Czas”. Organ Demokracji, 1945, 1946.

„Głos Wielkopolski”, nr 230 16 X 1945; nr 234 20 X 1945.

„Nurt”. Miesięcznik społeczno-kulturalny, Poznań 1965–1989.

„Lech”. Gazeta Gnieźnieńska, codzienne pismo dla wszystkich. Dziennik urzędowy miasta Gniezna 1921–1923, 1925–1930.

„Przemiany Ziemi Gnieźnieńskiej”. Tygodnik społeczno-informacyjny 1965–1994.

„Plastyka”. Organ Bloku Zawodowych Artystów Plastyków 1948.

„Zdrój”. Dwutygodnik poświęcony sztuce i kulturze umysłowej, pod. red. J. Hulewicza, Poznań R 1–1917, R. 2– 1918, R. 3–1919, R. 6–1922.

Publikacje książkowe, słowniki, katalogi

Almanach sceny polskiej 1946/47. Teatry i premiery, 1946/47.

Bunt. Ekspresjonizm poznański 1917–1925, katalog wystawy, red. G. Hałasa i A. Salamon, Muzeum Narodowe w Poznaniu, Poznań 2003.

Bunt – der Sturm – die Aktion. Polscy i niemieccy ekspresjoniści, katalog wystawy, red. A. Salamon-Radecka, A. Hüneke, S. Köller, D. Stryniak, Gniezno–Poczdąm 2011.

Derengowski M., *Szkice Gniezna i okolic*, wyd. Gaudentinum, Gniezno 2005.

XXV lat Państwowego Teatru im. Aleksandra Fredry w Gnieźnie, wydanie okolicznościowe, Gniezno 1971.

Dzieje Gniezna, pod red. J. Topolskiego, Warszawa 1965.

Encyklopedia Gniezna = *Encyklopedia Gniezna i Ziemi Gnieźnieńskiej*, pod red. A. W. Mikołajczaka, Gniezno 2011.

Gnieźnieńska Galeria A B C 1967–1972, 1973–1975, 1981, katalog wystawy, oprac. D. Stryniak, Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie, Gniezno 1999.

Günther i Lange, wielkopolskie oficyny wydawnicze, katalog wystawy, pod red. E. Urbaniak i K. Szymańskiej, Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie, Gniezno 2006.

Włodzimierz Habel 1942–1981. Fotografika, grafika, malarstwo. Wystawa retrospektywna, marzec – maj 1987, BWA, Poznań 1987.

Ikonoografia Wrocławia, Muzeum Narodowe we Wrocławiu, pod red. P. Łukaszewicza, Wrocław 2008.

Indeks artystów 1939–1992 = *Indeks artystów plastyków absolwentów i pedagogów wyższych uczelni plastycznych oraz Członków ZPAP działających w latach 1939–1992*, red. Komitet Leksykonu Artystów Plastyków, Gdańsk–Kraków–Łódź–Poznań–Toruń–Warszawa–Wrocław 1994.

Indeks artystów 1939–1996 = *Indeks artystów plastyków absolwentów i pedagogów wyższych uczelni plastycznych oraz członków ZPAP działających w latach 1939–1996*, red. Komitet Leksykonu Artystów Plastyków, wydanie drugie, Gdańsk–Kraków–Łódź–Poznań–Toruń–Warszawa–Wrocław 1997.

Indeks artystów suplement = *Indeks artystów plastyków absolwentów i pedagogów wyższych uczelni plastycznych oraz Członków ZPAP, suplement 1996–1999, plastyczna twórczość projektowa*, red. Komitet Leksykonu Artystów Plastyków, Gdańsk–Kraków–Łódź–Poznań–Toruń–Warszawa–Wrocław 2000.

Indeks artystów 1939–2006 = *Indeks artystów plastyków absolwentów i pedagogów wyższych uczelni plastycznych oraz członków ZPAP działających w latach 1939–2006*, red. Komitet Leksykonu Artystów Plastyków, Gdańsk–Kraków–Łódź–Poznań–Toruń–Warszawa–Wrocław 2008.

Katalog. Wystawa gnieźnieńskich plastyków, październik 1945, Gniezno 1945.

Kostrzewski J., *Z mego życia. Pamiętnik*, red. J. Fabiański, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970.

Kroplewska-Gajewska A., *Plastyka Torunia 1920–1939. Konfraternia Artystów w Toruniu*, oprac. A. Kroplewska-Gajewska, Towarzystwo Przyjaciół Sztuk Pięknych, Toruń 2012.

Malarstwo polskie 1766–1945. Katalog zbiorów Muzeum Narodowego w Poznaniu, oprac. D. Suchocka, Muzeum Narodowe w Poznaniu, Poznań 2005.

Michał Tyszkiewicz 1857–1930. Człowiek i polityka, pod red. S. Tyszkiewicz i W. Wasylenko, Warszawa 2012.

Mulczyński J., *Słownik grafików = Słownik grafików Poznania i Wielkopolski XX wieku urodzonych do 1939 roku*, Poznań 1996.

Musiałowicz w Gnieźnie, katalog wystawy, Muzeum Archidiecezji Gnieźnieńskiej, Gniezno 1991.

Henryk Musiałowicz, katalog wystawy, red. W. Nowaczyk, Muzeum Narodowe w Poznaniu, Poznań 2002.

Musiałowicz / Cieślak. Wystawa malarstwa i form przestrzennych Henryka Musiałowicza i fotografii Macieja Cieślaka, red. wyd. J. Musiałowicz, Galeria Miejska we Wrocławiu, Wrocław 2013.

- Muzeum dla Gniezna = *Muzeum dla Gniezna. Katalog wystawy ze zbiorów Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie*, red. E. Kowalska, E. Urbaniak, Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie, Gniezno 2007.
- Muzeum Wielkopolskie w Poznaniu*, t. 1: za rok 1923, pod red. Dr. M. Gumowskiego, Drukarnia Województwa Śląskiego, Nakładem Muzeum WKP w Poznaniu, Katowice 1925.
- Muzeum Wielkopolskie w Poznaniu*, r. 2: za rok 1924, pod red. Dr. M. Gumowskiego, Poznań 1926.
- Muzeum Wielkopolskie w Poznaniu*, r. 5, pod red. Dr. M. Gumowskiego, Poznań 1929.
- Nasi absolwenci. Jubileusz 150-lecia. 150 lat I Liceum Ogólnokształcącego im. Bolesława Chrobrego w Gnieźnie 1863–2013*, wyd. przez I LO, Gniezno 2013.
- Pasiciel S., *Gniezno. Widoki miasta 1505–1939*, red. M. Zielińska, Warszawa–Poznań 1989.
- Pęcherska-Szczepkowska J., *Wiktor Gosieniecki. Artysta plastyk i pedagog*, broszura, Strzelno b.d.w. (1980?).
- Podlaszewski Wojciech. Malarstwo. Wystawa jubileuszowa*, pod red. J. Franciszczok, BWA, Katowice 1973.
- Polskie życie artystyczne 1890–1914 = *Polskie życie artystyczne w latach 1890–1914*, pod red. A. Wojciechowskiego, IS PAN, Wrocław 1967.
- Polskie życie artystyczne 1915–1939 = *Polskie życie artystyczne w latach 1915–1939*, pod red. A. Wojciechowskiego, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974.
- Polskie życie artystyczne = *Polskie życie artystyczne. Galerie, salony, kluby. Stowarzyszenia twórcze, naukowe oraz instytucje badań nad sztuką. Szkolnictwo. Mecnat państwowy. Społeczne instytucje opieki nad sztuką. Muzealnictwo. Architektura. Wzornictwo przemysłowe. Czasopiśmiennictwo*, praca pod red. A. Wojciechowskiego, Wrocław–Warszawa–Kraków, Zakład Narodowy Ossolineum PAN 1992.
- Polskie życie artystyczne 1944–1960 = *Polskie życie artystyczne w latach 1944–1960*, red. nac. A. Wierzbicka, t. 1 (1944–1947), t. 2 (1948), t. 3 (1949), t. 4 (1950), IS PAN, Warszawa 2012. Indeks do tomów 1–4 (1944–1950), IS PAN, t. 5, Warszawa 2014.
- PSB = *Polski Słownik Biograficzny*, t. 3, red. W. Konopczyński, PAU, Kraków 1937.
- t. 29, red. E. Rostworowski, Zakład Narodowy im. Ossolińskich wyd. PAN, Wrocław 1986.
- t. 39, red. H. Markiewicz, IH PAN, Warszawa–Kraków 1999–2009.
- Słownik artystów plastyków. Artyści plastycy okręgu warszawskiego 1945–1970*, pod red. M. Serafińskiej, Warszawa 1972.
- Słownik artystów polskich i obcych = *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających. Malarze, rzeźbiarze, graficy*, t. 1–3, pod red. J. Maurin-Białostockiej i A. Ryszkiewiczza, IS PAN, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1971.
- t. 4, pod red. J. Maurin-Białostockiej i J. Derwojeda, IS PAN Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1986.
- t. 5 + uzupełnienia do t. 1–4, pod red. J. Derwojeda, IS PAN, Warszawa 1993.
- t. 6, pod red. K. Mikockiej-Rachubowej i M. Biernackiej, IS PAN, Warszawa 1998.
- t. 7, pod red. U. Makowskiej, IS PAN, Warszawa 2003.
- t. 8, pod red. U. Makowskiej, K. Mikockiej-Rachubowej, IS PAN, Warszawa 2007.
- t. 9, pod red. M. Biernackiej, IS PAN Warszawa 2013.
- Suski J., *W służbie publicznej na dwóch kontynentach*, Century Publishing Company, Toronto 1982.
- Szymoniak K., *Rozmowy przy sztaludze*, Gniezno 2010.
- Thieme U., Becker F., *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler*, Lipsk 1927.
- Tomaszczuk Z., *Łowcy obrazów. Szkice z historii fotografii*, Centrum Animacji Kultury, Warszawa 1998.
- Tomkowiak T., *Tajemnice Gniezna. Errata do dziejów miasta w latach 1919–1960*, Gniezno 2012.
- Toruński Słownik Biograficzny*, pod red. K. Mikulskiego, Toruń 2010.
- Wielka księga Chrobzaków = *Wielka księga Chrobzaków. Biogramy absolwentów I Liceum Ogólnokształcącego im. Bolesława Chrobrego w Gnieźnie*, Gniezno 2013.
- WSB = *Wielkopolski Słownik Biograficzny*, red. A. Gąsiorowski i J. Topolski, Warszawa–Poznań 1983.

Wykaz artystów urodzonych w Gnieźnie i zawodowo związanych z miastem w XX wieku

Bartel Robert	1962 Gniezno	Łabędzki Bogdan	1945 Gniezno – (?) Kanada
Bartel Joanna	1987 Słupca	Łubińska-Kalinowska Teresa	1953 Gniezno – 2012 Gniezno
Baumert-Tamul Daniela	1940 Kłecko	Łuczak Hanna	1959 Gniezno
Binkowska Elżbieta	1965 Gniezno	Marosz Jerzy	1950 Żnin
Błaszak Emilia	1931 Gniezno	Matyaszczyk Marian	1930 Gołina k. Konina – (?)
Brudzewski Karol	1868 Lednogóra – 1935 Kraków	Mączak Danuta	1953 Potrzymowo k. Gniezna
Bukowski Tomasz	1969 Gniezno	Młodzieniak Teresa	1950 Mogilno
Burghard Krzysztof	1951 Gniezno	Musiałowicz Henryk	1914 Gniezno
Derengowski Marcelli	1930 Gniezno	Muszyński Bartosz	1972 Poznań
Engler Stefan	1917 Gniezno – 1995 Gniezno	Muszyński Kazimierz	1942 Biskupice Jeziorne k. Gniezna
Fiałkowski Bogdan	1943 Gniezno	Nowicka Ewa	1952 Gniezno
Gosieniecki Wiktor	1876 Strzelno – 1956 Gdańsk	Ofertowicz Mirosława	1944 Gniezno – 1999 Gniezno
Gosieniecki Zygmunt	1909 Gniezno – 1940 (?)	Olczak Przemysław	1965 Łódź
Gryguć Jarosław	1971 Gniezno	Podlaszewski Wojciech	1897 Gniezno – 1980 Gniezno
Habel Włodzimierz	1942 Pniewy – 1981 Berlin	Popek Leonard	artysta nierozpoznany
Kalinowska-Wiśniewska Iwona	1975 Kłecko	Rachelski Florian	1911 Łopienno k. Kłecka – 1977 Nowy Jork
Mieczysław Kościelniak	1912 Kalisz – 1993 Słupsk	Różewicz-Książkiewicz Halina	1934 Gniezno
Kowalczewski Carl	1876 Czerniejewo – 1927 Berlin	Scholz Irena	1912 Gniezno – 1956 (?)
Kowalczewski Paul Ludwig	1865 Mielżyn – 1910 Berlin	Siwierski Włodzimierz	1905 Brzeźno k. Chełma – 1984 Warszawa
Krywult Mieczysław	1913 Komorowice k. Bielska Białej – (?)	Smogulecki Stanisław	1886 Gniezno – 1939 (?)
Krzymieniewski Wincenty	1831 Gołańcz – po 1913 (?)	Strzelecki Jacek	1959 Gniezno
Kujawski Henryk	artysta nierozpoznany	Szmaj Stefan	1893 Książenice k. Ostrzeszowa – 1970 Gdynia
Kujawski Wojciech	1959 Gniezno – 2014 Poznań	Świtalski Artur	1969 Gniezno
Kuszczak Eryk	1929 Sanok – 2013 Gniezno	Tyszkiewicz Jerzy	1886 Andruszówka – 1956 Poznań
Kuszczak Sławomir	1966 Rawicz	Walkowski Tadeusz	1891 Żółtacz k. Witkowa – 1944 Tarnów
Laboschin Siegfried	1868 Gniezno – 1929 Wrocław	Wiśniewska Małgorzata	1980 Gniezno